

*Клярська Г. Ю.,
викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військової академії*

*Тарасенко О. Д.,
викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін
Військової академії*

СУРЖИК – ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА МОВЛЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто результати опитування, проведеного серед курсантів Військової академії (м. Одеса). Наголошується на тому, що проблема суржику існує в українському мовному просторі, запропоновано варіанти вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: суржик, проблема суржику, мовний покрuch, українське розмовне мовлення, порушення літературних норм, культура спілкування.

Постановка проблеми. Мовне явище «суржик» – специфічна форма мови, що активно функціонує в побуті українців. Тлумачний словник української мови фіксує слово «суржик» у двох значеннях: 1. Суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса і т. ін.; борошно з такої суміші; 2. Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без дотримання норм літературної мови; нечиста мова [1].

Мовлення повинно відповідати загальноприйнятним, єдиним для всіх мовців нормам. Без цього не може бути взаєморозуміння людей, що перебувають в одній спільноті, державі, мають спільну культуру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовознавці активно стали звертати увагу на цю проблему після проголошення незалежності України. Дослідниця Олександра Сербенська одна з перших, хто підтримувала та розвивала погляди Б. Антоненка-Давидовича «на субмову як здеградовану під тиском русифікації форму українського мовлення, підкресливши, крім лінгвістичного, психологічний аспект його негативного впливу на свідомість» [2]. Б. Антоненко-Давидович у праці «Як ми говоримо» подає найбільш вдале, на наш погляд, пояснення суржику та описує загрозу, що він несе: «Недобре, коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови, плутає обидві мови, перемішує слова, відмінює слова однієї мови за граматичними вимогами другої мови, бере якийсь притаманий саме цій мові вислів і самотужки, живосилом тягне його в іншу мову <...> Так утворюється мовний покрuch» [3].

Дослідниця Лариса Масенко наголошує, що «спроби узагальнення, систематизації рис суржикового мовлення ускладнюються тим, що в ньому змішування елементів двох мов відбувається довільно і має спонтанний характер <...> суржик може мати різні форми вияву навіть на індивідуальному рівні, кількісне співвідношення елементів двох мов у ньому може залежати від співрозмовника і від комунікативної ситуації» [3].

В. Труб у статті «Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності» підкреслює, що суржик є непередбачуваною, безсистемною «мовою», яка може хаотично, непередбачувано змінюватися. При цьому кількість лексем,

в яких замість української основи вживається відповідний російський субстрат, для кожного мовця є індивідуальною, непрогнозованою [4].

Метою статті було продемонструвати на прикладі опитування серед курсантів Військової академії міста Одеси ставлення до проблеми суржику, бажання очищати свою мову від нього, тяжіння до грамотного мовлення та оволодіння літературними нормами сучасної української мови, підкреслити, наскільки глобальною та вагомою є ця проблема не тільки на мовленнєвому, але й на суспільному рівні в сучасній Україні, запропонувати можливі варіанти вирішення цієї проблеми. Реципієнти народились та закінчували школу в різних куточках України та зараз проживають в переважно російськомовному регіоні України.

Виклад основного матеріалу. У свідомості носіїв білінгвізму дві мови існують автономно, не заважаючи одна одній, почергово використовуючи слова, вирази то однієї, то іншої мови (code switching – перемикання кодів (термін взято із соціолінгвістики). Коли людина вдається до суржику, такого розрізнення не існує, і людина його не усвідомлює, не розмежовує ці дві мовні системи, оскільки не зрозуміло, де закінчується мовні норми однієї мови і починаються норми іншої. Зрозуміло, що підпорядкувати таке слово нормам однієї мови чи іншої – неможливо. Це можна назвати хаотичним змішуванням двох мов (code-mixing). Дослідження, проведене восени 2006 року в межах міжнародного проекту «Мовна політика в Україні: лінгвістичний та антропологічний аспекти та подальші перспективи» містить цитату одного з респондентів: «Это без осознания, это, знаете, когда человек говорит и не осознает, на каком языке он говорит. Вот я говорю, допустим, слово русское, говорю украинское, но четко понимаю, что здесь я говорю по-русски, а здесь по-украински. Когда человек, извините, несет все подряд и не понимает. Он считает, что просто говорит просто на каком-то языке» [5].

Дослідник О. Тараненко зазначає, що «носії суржику намагається максимально наблизити свою мову до російської, що виявляється передусім на лексичному рівні, а неповне збереження в його мовленні української основи, зокрема на фонетичному й морфологічному рівнях пояснюється недостатнім володінням мовця російською мовою» [6]. Велика кількість помилок виникає на початковому етапі вивчення будь-якої мови. Проте мовна практика сприяє формуванню навичок координованого білінгвізму. Особливо швидко й успішно це відбувається в дитячому віці, проте можливо й у дорослої мовносформованої особистості. На превеликий жаль, в українському суспіль-

стві іноді дитина не має такої мовної практики та мовного простору, позбавленого суржику. І це не тільки не дає можливості засвоїти літературний варіант мови, а такою дитиною мовний покруч сприймається як нормальний природний засіб для передачі інформації, оскільки оволодіння мовленням – це для дитини процес копіювання. Так само і дорослий українець не має іноді умов для мовної практики та людей у своєму оточенні, які володіли б літературним варіантом мови. Також О. Тараненко виділяє такі підходи до трактування суржику:

1) у межах власне української мови: а) як явища тільки рівня мовлення, тобто великої кількості ідіолектів у мовленні певних верств населення країни; б) як певного явища вже мовного рівня, тобто відповідного соціолекту української мови (як змішаного периферійного відгалуження її структури на зразок говірок перехідного типу); в) нарешті, явища як мовлення (сукупності ідіолектів), так і мови (одного із соціолектів), хоча, звичайно, виразну межу між цими формами вияву суржику провести неможливо;

2) за межами власне української мови: а) як явища (сукупності ідіолектів або ідіому), вже проміжного між українською і російською мовами;

б) навіть як окремої (не української і не російської) мови [6].

Аналогічний мовний феномен відомий у Білорусі (трастянка) та на кордоні Мексики та США (спангліш). Ось як пояснює використання спанглішу один із його носіїв: «Насправді спангліш – це те, що ми, носії іспанської, використовуємо для спілкування у Сполучених Штатах. Це відбувається так природно, що ми навіть не знаємо, що робимо. Ми створюємо спанглішські слова так природно, що коли намагаємося що-небудь швидко сказати англійською чи іспанською, і «правильний» іспанський переклад англійського слова не приходить на думку. Набагато легше спанглішувати англійське слово, перекинувши англійські слова під час спілкування іспанською з друзями, родиною чи колегами. Правильне іспанське слово чомусь не потрапляє в наші голови, а от англійське відразу приходить на думку, тому ми промовляємо англійське слово і якимось злегка змінюємо його таким чином, що воно звучить, як іспанське. Ми спанглішуємо його. Це і є спангліш!» [7]. Але принципова різниця полягає в тому, що люди, які вдаються до спанглішу або трастянки, використовують її лише в побуті, під час неформального спілкування і при цьому вони володіють літературним варіантом їхньої рідної мови.

В Україні правильну, чисту українську мову ми чуємо з уст письменників, учених-філологів, артистів тощо. Громадяни України, що не володіють українською літературною мовою, вживають російські слова, вважаючи при цьому, що це її літературні форми. Саме в цьому полягає основна проблема, яку несе суржик у мовно-суспільний простір українців.

Нами було проведено анонімне опитування серед курсантів Військової академії міста Одеси. Кількість опитаних становила 50 студентів, вік варіювався від 17 до 25 років, місце проживання – територія всієї України.

Результати опитування виявили, що **29 із 50 респондентів** наголошують, що в їхніх родинах використовується суржик. Троє зазначили, що спілкуються виключно літературною мовою. Дванадцятьох послугоується російською мовою, шестеро виявилися білінгвами.

27 (54%) з 50 респондентів вдаються до суржику, **16 із них** відповіли, що не намагаються очистити свою мову. **14 із них** не

знають характерних відмінностей між українською та російською мовами, **6** зазначили, що відмінність полягає у вимові звуків. **Семеро з 50 опитаних** не розуміють відмінності між суржиком та діалектом. **31 (62%) з 50 курсантів** не вважають таке мовне явище, як суржик, проблемою українського суспільства.

Майже половина – 24 (48%) з 50 респондентів вважають, що людина, яка тяжіє до суржику, не має опанувати норми літературної мови та робити над собою зусилля, наголошуючи на розумінні змісту повідомлення, незважаючи на засоби, які використано.

26 (52%) з 50 опитаних вважають, що норм літературної мови все ж таки слід дотримуватися з огляду на кар'єрний зріст та повагу до мови.

28 (56%) з 50 курсантів зазначають, що виправляють помилки в мовленні добре знайомих людей.

36 (72%) з 50 студентів переходять на суржик «за необхідності» з родичами, знайомими, на ринку. Але при цьому зазначають, що літературною мовою вони володіють.

20 (40%) з 50 опитаних не розуміють негативних наслідків змішування двох мов. **Половина респондентів** не замислювалася над причинами виникнення суржику в Україні та можливими варіантами вирішення цієї проблеми.

Суржик активно функціонує, використовується і глибоко запусив своє коріння у всі куточки українського мовного простору. Ознайомившись із результатами опитування, можемо побачити, що проблема в українському суспільстві існує на комунікативному та соціальному рівнях. Слід наголосити, що всі респонденти – це молодь (17–25 років), що народилися і закінчували школу вже за часів незалежності. Близько половини з опитаних не вбачає проблеми у використанні суржику. Дехто не розуміє принципової різниці між російською та українською мовами, суржиком і діалектом. Суржик є деструктивним явищем для суспільства, і відповіді респондентів ще раз це підтверджують. Респонденти наводять такі аргументи: «мене розуміють і так», «це моє право казати, як хочу».

Розмірковуючи над шляхами вирішення окресленої проблеми в мовному просторі України, слід зазначити, що це процес повільний, що може тривати не один десяток років. Мовна політика держави має не тільки вимагати використання виключно державної мови, а зосередити увагу на проблемі суржику, тобто наголошувати на використанні саме літературної мови.

Увагу слід приділити, по-перше, мовленню працівників закладів освіти (дитячі садочки, гуртки, школи, коледжі, ЗВО), держслужбовців, журналістів. Дотримання літературних норм для них має бути обов'язковою вимогою. Окремо слід сказати про телепередачі, серіали, гумористичні програми та монологи, оскільки подібний вид контенту передбачає неформальне спілкування та демонстрацію образу людей «звичайних, як усі», образу пересічного українця, що викликає довіру. Режисери більшості подібних розважальних медійних передач не соромляться вдаватися до суржику, начебто демонструючи «живий, розмовний варіант» літературної мови. Це, на нашу думку, має контролюватися державою. Можливо, якщо приділяти цьому увагу, у свідомості звичайного українця суржик буде чимось на зразок жаргону, до якого не слід вдаватися, якщо ти не хочеш справити враження неосвіченої людини. Подібне виховання серйозного ставлення до свого мовлення повинно починатись із родини (коли батьки намагаються спілкуватися виключно літературною мовою), бути в закладах освіти (коли у кожного

викладача не буде виникати проблем із проведення лекції державною мовою, і він не буде питати студентів дозволу читати лекцію російською). Також слідкувати за дотриманням літературних норм треба держслужбовцям, працівникам офіційних установ, депутатам місцевих органів управління та Верховній Раді, мовлення яких ми чуємо під час новин та політичних телепередач.

Слід згадати про освітній проект у мережі Інтернет, що має назву «Мова – ДНК нації». Він представлений у вигляді інтернет-сайту – ukr-mova.in.ua, на якому розміщена численна кількість цікавих веселих зображень, які демонструють частотні помилки у мовленні сучасних українців. Окремо серед цих зображень виділено розділ «Антисуржик», де є найтипівші помилки суржикомовних і подано правильний варіант використання слів за сучасними вимогами словників та правопису. Наприклад: *Хрещений батько* подарував мені книгу. *Хресним* буває хід або тяжкий життєвий шлях; *Удача* – бажаний результат, щасливий збіг обставин, успіх. *Вдача* – характер, натура людини, звичка; *Обумовлювати* – обумовлено в угоді, сторони обумовлюють все заздалегідь; *Зумовлювати* – зумовлювати руйнування гірської породи, зумовлювати наслідки, зумовлювати труднощі [8]. На нашу думку, подібних проектів має бути більше, вони повинні активно впроваджуватись у життя школярів та студентів і фінансуватись державою, а не самими розробниками сайту.

Ще два подібні проекти є на українському телебаченні: «Урок української мови» та «Лайфхак українською». «Урок української мови» подає в науковому стилі теорію з української мови ті пояснює правила української мови, допомагає розібратись зі складними випадками перекладу, використання слів тощо. «Лайфхак українською» робить те саме, але не в науковому стилі. Інформацію тут подано для молоді з гумором та акцентом на сучасність, про що говорить назва проекту.

Зазначимо також, що у 2017 році Кабінетом Міністрів України було затверджено постанову, згідно з якою всі держслужбовці обов'язково мають отримати посвідчення щодо вільного володіння державною мовою [9].

Висновки. Підсумовуючи, слід сказати, що проблема суржикомовності подібна до проблем екології: вона є значно ширшою і більшою, ніж здається на перший погляд. І суржик стає нормою з раннього віку, людина продовжує жити з цим, не помічаючи проблеми та її наслідків, про що свідчать результати проведеного нами опитування.

Отже, мовлення великої частини українців позбавлене грамотності, оскільки використання суржикомовності – це не літературний варіант мови, що порушує літературні норми та негативно впливає на соціум, мовлення та мислення людини (особливо в дитячому віці). Варіанти вирішення проблеми вбачаємо у такому: приділення уваги держави цьому питанню (запровадження курсів, гуртків, розмовних клубів (для російськомов-

них міст); очищення мови держслужбовців, журналістів, працівників освіти від суржикомовності; заборона використання суржикомовності в мовленні серіалів та гумористичних телепередач (радіопередач); пропагування використання української мови як державної з акцентом на використання не суржикомовності, а лише літературного варіанту мови; створення проектів боротьби із суржикомомовністю серед молоді (школярі, студенти) та в мережі Інтернет; створення умов допомоги для боротьби із суржикомомовністю при кафедрах української мови.

Література:

1. Великий тлумачний словник української мови. Київ, 2006.
2. Сербенська О. Суржик: «низька мова», безлад чи мовна патологія? Мовні конфлікти і гармонізація суспільства. Київ, 2002.
3. Масенко Л. Суржик: між мовою і язиком. Київ : Києво-Могилянська академія, 2011. 135 с.
4. Труб В.М. Явище «суржикомовності» як форма просторіччя в ситуації двомовності. *Мовознавство*. 2000. № 1. С. 54.
5. Бестерс-Дільгер Ю. Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 364 с.
6. Тараненко О.О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози. *Мовознавство*. 2008. № 1. С. 14–30.
7. Шульц Сюзанна. Іспанська: жива мова. Коли спангліш стає основною мовою. URL: <https://myvic.com.ua/ispanska-zhiva-mova-koli-spanenglish-staye-osnovnoyu-movoyu>
8. Мова – ДНК нації. URL: <https://ukr-mova.in.ua/>
9. Постанова Кабінету Міністрів Про організацію проведення атестації осіб, які претендують на вступ на державну службу, щодо вільного володіння державною мовою : Постанова Кабінету Міністрів від 26 квітня 2017 р. № 301. Київ.

Клярская А. Ю., Тарасенко О. Д. Суржик – проблема украинского общества и речи

Аннотация. В статье рассмотрены результаты опроса, проведенного среди курсантов Военной академии (г. Одесса). Подчеркивается, что проблема суржикомовности существует в украинском языковом пространстве, предложены варианты решения этой проблемы.

Ключевые слова: суржик, проблема суржикомовности, языковое искажение, украинская разговорная речь, нарушение литературных норм, культура общения.

Kliarska G., Tarasenko O. Surzhik – the problem of Ukrainian society and speech

Summary. The article examines the results of the survey conducted among the students of the Military Academy (Odessa city). It is emphasized that the problem of surzhik exists in the Ukrainian language space, and suggestions are made for solving this problem.

Key words: surzhik, problem of surzhik, linguistic twists, Ukrainian spoken language, violation of literary norms, culture of communication.